

A bükk megjelenése a nyelvészetben és a művészetekben

Tuba Katalin¹, Kelemen Géza²

Annak ellenére, hogy kevés bükkösünk van, a bükk mint szó számos esetben felbukkan szólásokban, közmondásokban, földrajzi nevekben, de még személynevekben is. Emellett a művészetben is meglepően sokszor találkozunk vele. Ezeket vesszük most számba a bükk mint a 2024. év fája kultúrtörténeti vonatkozásainak második részében.

A bükk szó a nyelvészetben

A bükk ismert eredetű jövevényszavunk. Legvalószínűbb, hogy a bog vagy a bög alakra vezethető vissza. A bükk régi-es alakja a bik vagy bikk (bigfa). Érdekes jelentésű származtatott alakjai a bikkmack és a bikkfanyelv.

A bikkmack átvitt értelemben, tréfás szöveggörnyezetben a semmit sem érő, haszontalan, silány dolog jellemzésére szolgál. Ezt a jelentést a szó makogászserű hangalakja is felerősíti. Egyik vicces szólásunkban így jelenik meg: „*Azt se mondja: bikkmack!*”. Ez annyit tesz, hogy egy szót sem szól, meg sem mukkan.

A magyar nyelv értelmező szótára szerint a bikkfanyelv nehezen követhető, hosszú, körülményes mellékmondatokat használó, frázisokkal élő, illetve értelmetlenségbe menően fontoskodó szakmai nyelvezet, stílus, mint amilyen pl. a hivatali bikkfanyelv.

A német és az angol nyelvben a „könyv” szó (das Buch, book) eredetileg a bükkfára utalt. A rómaiak a drága pergamennel mellett mindennapi feljegyzésekhez viasztáblákat használtak, melyek vékony, 30-40 cm széles deszkalapok voltak, viasszal befuttatva. Később ezeket bükkfából készült táblákkal helyettesítették. Németül ráadásul a betű szó, a „*der Buchstabe*” is bükkpalcát jelent.

A bükk latin neve, a *Fagus sylvatica* jelentése is érdekes. A *Fagus* a görögben a *phag* szóból származik, ami ehetőt jelent. A *phagos* ezen túl bőséges étkezést, a *phegos* pedig a makktermő fát jelentette. A *sylvatica* vagy *silvatica* erdővel kapcsolatos dologra utal.

A bükk a földrajzi nevekben

A történelmi Magyarország területén körülbelül 250 településnévben fordul elő a bükk (*bik*, *buk*, *Buch*) szó, illetve a bükkhöz szorosan kapcsolódó fogalmak: huta, hamuzsír stb. (1. ábra).

A térképen látszik, e települések jellemzően a bükk számára alkalmas termőhelyű tájainkon, mindezekelőtt a domb- és hegyvidékeinken fordulnak elő.

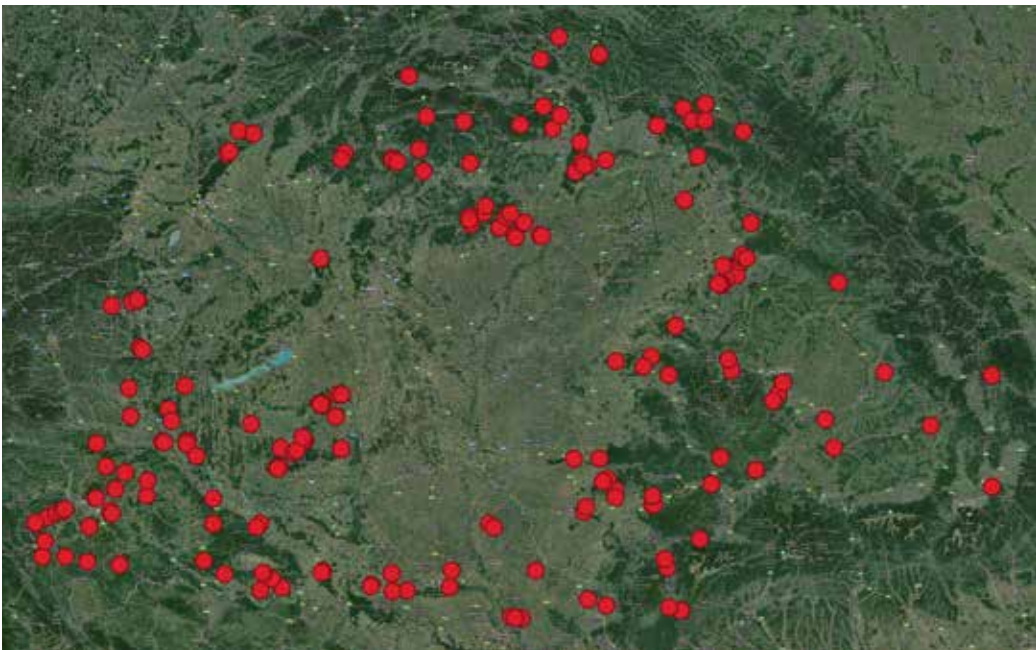
A településneveken túl a külterületi részek, hegyek, völgyek számtalan bükk előtagú nevet őriznek. Néhány szómagyarázattal szemléletessé tehetők ezek, mint pl. Bikal, ahol a falu nevének jelentése bükk-

al, vagyis 'bükkös erdő alja'. Vagy a Maros megyei Magyarbükkös (románul Bichis, németül Buchendorf) község neve is egyértelmű. Magyarbüks vagy Magyarbükkös (németül Ungarisch Bieling) egy Vas vármegyei, mára már elnéptelenedett település. Bükkösd egy község, míg Bükkös Jágónak település része, mindkettő Baranya megyében található. Sepsibükszád (Bixad) erdélyi település, vagy a szintén háromszéki Sugásfürdő elnevezés Sepsiszentgyörgy kiránduló-, gyógy- és üdülőövezeti része, amely a nevét a bükkerdők sűgő-susogó hangjáról kapta.

Szintén számos patak, de még utcanév is található bükk előtaggal. Bükkös-patak több helyen, Bükkös út Budapesten vagy maga Bukovina a Lengyel-Tátrában, illetve a történelmi Bukovina (ahol maroknyi székely település is volt), az Ukrajna és Románia között felosztott történelmi régió is a bükköt őrzi nevében.

Az említett, bükkhöz köthető fogalmak közül például a huta, amely a hamuzsír, illetve az üveg készítésénél használt berendezés megjelölése, a mai Magyarországon többnyire a Mátrában, a Bükkben, a Zemplénben fordul elő.

Hamuház megjelölésű területekkel is több helyen találkozhatunk, a Vértesben, a Börzsönyben, a Bakonyban, Somogyban, Vasban, de van pl. a Balaton-felvidéken és Baranyában is e fogalomhoz köthető településnév.

1. ábra Települések a Kárpát-medencében, melyek neve a bükkhöz köthető (A térképi pontok adatait Kollányi László bocsájította a rendelkezésünkre. A térkép Péter Judit segítségével készült.)

Ezen túl számos további, egyszerű asszociációval lekövethető név is utal a bükkre, így a például a szalajka elnevezés. Érdekes, hogy Potácsháza, illetve Potács-völgy neve is közvetlenül a bükkhöz köthető. Az előbbi az egykori hamuzsír-főzés építményei helyén álló turistaház, az utóbbi pedig egy zempléni völgy megnevezése, ahol hamuzsír főzése folyt (Potács = Pottasche, ami németül a hamuzsír megnevezése).

Német nyelvterületen a Holzkohle (faszén), illetve Aschenhütte (hamuház) kifejezéssel mint földrajzi névvel gyakran találkozhatunk, amely az egykori lakosok foglalkozására utal. A bükk szó a német nyelvterület helységneveiben 1500 alkalommal fordul elő, jelezve, hogy arrafelé kiterjedtebb bükkösök élnek.

A bükk nevéből származó személynevek

Bükk, Bükkerti, Bukkes, Bükkfa, Bükkfai, Bükkfalvi, Bükki, Bükkös, Bükkösi a példának okáért, vagy még számos származtatott név, mint a Baksa és a Szénégető magyar családnév is értelemszerűen a bükkfa nevéből vagy a róla elnevezett helynévből származik.

Német nyelvterületen Köhler mint foglalkozásnévből kialakult személynév (*a.m. Faszénítő*), csakúgy, mint a magyarországi sváb felmenőkkel büszkélkedő Aschenbrenner családnév (*a.m. Hamuégető*) is a bükkhöz kötődő név.

A bükk régies francia neve, a „Fayard” vagy „Foyard” a latin „*Fagus*” szóból származik (a ma elterjedt francia neve, a „*le hêtre*” azonban a német Heister szóból ered). E szavakból a franciában számos előjárás, eltérő írásmódú, illetve nyelvjárási forma alakult ki, és válik személynévvé.

A bükkhöz, bükkösökhöz kapcsolható állatok és növények nevében, több nyelvben is gyakran megjelenik a bükk szó, például bükk gubacsşúnyog, beech gall midge, die Buchengallmücke, la cécidomyie du hêtre (*Mikiola fagi*); a bóbítás bükkşú, kleiner Buchenborkenkäfer, beech bark beetle (*Taphrorychus bicolor*); bükk-bolhaormányos, der Buchenspringrüssler, beech leaf-miner beetle, le charançon du hêtre (*Orchestes fagi*). Ritkább az az eset, amikor csak egy-egy nyelv köt egy fajt a bükkhöz, így a németben der Buchfink (*Fringilla coelebs*) vagy a magyarban bükkşas (bükkös, şzörös şas) (*Carex pilosa*).

A száraz nyelvşzkedés után térjünk át egy látványosabb és hangzatosabb témakörre, a bükk művészetekben való felbukkanására!

A bükk a mitológiában

A görög mitológia szerint bükkök az Olüposz szent hegyén éltek, és odvaikban Pallasz Athéné istennő bölcs baglyai költöttek. A bükkfa már itt is a tudás és a bölcsesség szimbólumaként jelenik meg. A rómaiak a bükköt a termékenység fájaként is ismerték. Rómában Jupitert, a főistent „Jupiter fagutalis” néven tisztelték, míg a tusculumi (Róma) bükkligetet Dianának, az erdő istennőjének ajánlották.

Aquitaniában Fágus a kisdedeket és gyermekeket védő istenként ismert. Hozzá imádkoztak gyermekáldásért és a korai abortusz elleni védelemért. Szerintük a vörös hajúakat is Fágus áldása kíséri. Papjai is gyakran vörşhajúak voltak.

Hasonló módon imádták a kelták a francia Pireneusokban Fágus istent, a bükkfát. Ezen túl a kelta mitológiában a fának különleges jelentősege van. A bükkfa jegyében (karácsony környékén) születetteket mindig körülveszi valami titokzatosság. Jelenlétükben az idő kifürkészhetetlenné és végtelenné válik. Bámulatra méltó könnyedséggel, szeszélyességgel, megmagyarázhatatlan véletlenek segítségével va-

lósítanak meg lehetetlennek tűnő dolgokat. Olyan eseményeket idéznek elő, amelyek pozitívan befolyásolják a körülöttük élők sorsát. Általában meglepő magyarázatuk van az érthetetlen helyzetekre. Intuitívan megragadják a felmerülő lehetőségeket, és határozottan, felelősségteljesen cselekszenek. Mély bizalmat sugároznak a körülöttük lévők felé.

A keltáknál mint kívánságfa is szerepelt. Sokáig fennmaradt az a szokás, hogy a bükkre Y alakú bükkfa rudakat kötöttek az ezekre írt kívánságaikkal. A tündérek összegyűjtötték a kívánságokat, és elvitték a tündérkirálynőnek.

Közép-Európában az erdei törzşvésesek régi kötési varázslatokhoz kapcsolódnak. A lányok bükkfa kérgébe faragták szeretteik nevét, hogy magukhoz kössék őket. A kívánságok beteljesülését is így kellett kérni. A bükkfából készült amulett állítólag szerencsét hoz, és megvédi viselőjét. Napjainkban is ilyen atavisztikus emlék hajthatja a bükkfa kérgébe vésőket, hogy megörökítsék: itt jártak, hosszú időre nyomot hagyjanak.

A Keleti-Kárpátokban a román pásztrok az állatokat a bükkfák alá hajtják, hogy azok termékenyebbek legyenek. Itt a bükkfa az óvó anyaság és a biztonság szimbolikus kifejezésévé válik. Vesztfáliában a 18. században úgy vélték, hogy a csecsemők egy üreges bükkfából kerülnek elő, és nem a gólya hozza őket. Egyéb történeşekről ne is beszéljünk... (Az üreges bükkal párhuzam, hogy fák tövében lévő üreg átjáró egy másik világba).

Angliában és Svédországban karácsonykor egy nagy bükkfahasábot tesznek a tűzre. Ennek a Yule blokknak a hamvait újévkor szétszórják a mezőkön, hogy áldást hozzanak a földekre. A 19. század végétől, a kályhák, kandallók eltűnésével jelent meg a Yule blokkot formázó, „Yule log” vagy „büche de Noël” nevű sütemény a karácsonyi időben, amely a mi fatörzştoránkunk, fatörzştekercsünknek megfelelő finomság. A sütemény kéregmintája a szakács botanikai ismereteit bizonyítja.

A faölelőknek is van narratívájuk e fajajról: a közönséges bükk vigaszt, tanácsot, békét és együttérzést kínál. Válság idején jó a törzsére támaszkodni, átölelni vagy leülni egy bükkfa tövéhez. Életergiával, életkedvvel tölt fel. A bizalom és a derű kifejezője. Segít a félelmek, az aggodalmak, a fáradtság és a rosszkedv leküzdésében, visszaadja az életkedvet. Kitartóvá tesz, és állandó céltudatosságra ösztönöz. Serkenti a koncentrációt és a szellemi munkát, kiegyensúlyozza az érzelmeket. A bükkfa a legerősebb energiával rendelkező fafaj, a törzsétől 10–15 km-re is „sugároz”. Jótékonyan hat a nyaki fájdalmaakra és a fejfájásra, csak hagyjunk rá kellő időt, hogy ráhangolódjunk az ilyenfajta spiritualitásra.

A bükk mint szimbólum

A bükk számos kultúrában fontos helyet foglal el, mindenekelelt Dániában, Németországban és Finnországban szerepel a nemzeti szimbólumok között.

A bükk a heraldikában ritka címerkép. Eredetileg az erőşség, a szilárdság jelképe volt. „A bükkös az erdő katedrális” jelmonatszerű szállóigét állítólag Goethe mondta a strassburgi dómban járva. A gótikus katedrálisok oszlopsoros hajói valóban az íves koronájú bükkösökre hasonlítanak, olyanok, mint egy megkövesedett bükkerdő, amiről szintén Goethe jut eszünkbe, hiszen szerinte „*az építészet megfágyott zené*”.

A németek és az angolok a bükköt az erdő királynőjének tartják, azzal a (nem királynői fenségu) indokkal, hogy a neki megfelelő termőhelyen képes minden más fafajt elnyomni, kiszorítani. A magyar erdészek talán hasonló okok miatt nevezik a bükköt az erdő primadonnájának.

A bükk a festészetben

A magyar festészetben nem gyakori a bükk ábrázolása, de ahol több a bükkös, ott a festészetben is gyakoribb téma. A legismertebbek között van *John Berney Ladbroke* Beech Tree by a Rocky Stream című festménye vagy *William Teulon Blandford Fletcher* The Old Beech Tree című képe (lásd a cikk nyitóképét) vagy *Ivan Siskin* Svájci bükkös (1863) és A ligetben (1869) című festményei, ahol a fényképszerű ábrázoláson a kivágott bükk törzsekben az álgeszt is felismerhető (2. ábra).

Még egy érdekesség: a festők, különösen a 17. és 18. században – például *Rembrandt*, *Lorrain*, *Cozens* és *Gainsborough* – bükk füstje után lerakódó kormot vízzel keverve készítették átlátszó tintát/pigmentet, amelyet „korombarnának” neveztek. A kormot vízzel elkeverték, majd a kívánt hatás eléréséhez különböző mértékben hígították. Színe sötétszürke-barna volt, leheletnyi sárgával.

2. ábra Álgesztes bükkök Siskin „A Ligetben” című festményén

A bükk a szépirodalomban

A kedves olvasó bizonyára ismeri a következő erdésznótákat: *Lebullott a bükkfaerdő levele...*, *Bükkfák smaragdja sápadoz az őszi lombokon...* E cikk írói szinte hallják, hogy aki idáig eljut az olvasásban, már dudorássza is ezeket a dallamokat...

A magyar költészetben több vers is köthető a bükkhöz, így *Csokonai Vitéz Mihály* A magánosságához című versében a bükköst mint az örömteli magány lakhelyét mutatja be: „A lenge Hold bálkal világosítja/A szőke bikkfák oldalát,/Estvéli bűs álommal elborítja/A csendes éjnek angyalát.” Ez nem egy szentimentalista tájleírás, ez bizony a magyar táj. A „szőke bikkfa” azóta is a legszebb magyar lírai jelzős szerkezetek egyike.

Berzsenyi Dániel Az est című verse tipikus klasszikus természeti líra, korai romantikus stílusjegyekkel. A versben a bükkös az éjszaka allegóriájává válik: „A setét bükk felett ragyog/A hold csendes fényében.”

Faludi Ferenc Pásztori versek című művében is szerepelnek bükkök, egy népies nyelvezetű, dallamos, szinte énekelhető strófába foglalva. *Arany János* Csaba királyfi-jában és a Toldiban is megjelenik a bükk.

Varsás Frigyes kortárs író *Ősz a Bükkben* című versében nemcsak a bükkfa, de még a szénégető boksa képe is felsejlik. Az időmértékes verselés páratlan példája, amely a szóta-

gok nagy száma miatt pergő érzetű. A rövid szótagok együttesen vidámmá és lendületessé is teszik a költeményt. A verset olvasva szinte halljuk az ütemes munkavégzést, kopácsolást, így akár egy munkadalnak is megfelelne (még ha a boksából nem is mész kerül ki). Egy örömteli októberi délután zenés képe. *Reményik Sándor* is megemlékezik a bükkről, a Filemon és Baucis tölgyére és hársára emlékeztető költeményében, az Örök szerelemben.

Teljes egészében a bükkről szóló versek *Batsányi János*: Egy nevendék bükkfához és *Sík Sándor*: Búcsú a bükköstől, valamint szintén tőle a Bölcsődal a bükkfa alatt.

Prózában páratlanul szép sorokat írnak neves íróink a bükkről. Közülük is kiemelkedik *Maderspach Viktor*, aki ugyan hivatása szerint nem szépíró, hanem műszaki mérnök volt, emellett hobbiból vadászott (tragikus sorsú nagymamáját Buchwald Franciskának hívták, csak hogy kössük az előbbi fejezethez is). Élményeit a *Páreng-Retyezát – Vadászataim a Déli-Kárpátokban* című művében többször is bükkös leírással színezte, és a bükkössel kapcsolatos vadászati megfigyelések mellett ezt írja: *Az erdélyi hegyvidék déli lejtőin elterülő, szinte végtelen kiterjedésű bükkösöket télen rendkívül szerettem. Minden egyébtől eltekintve, ott volt a legideálisabb síbó. A márványszerű, sudár fatörzsek az embert a gótszerű templom boltíveit alátámasztó oszlopokra emlékeztették. A letompított színek világos, nemes harmóniája bennem sohasem keltette azt a hangulatot, melynek titkos, rejtett borzalmait Böcklin akkor érezhette, amikor magános erdeit mindenféle fantasztikus, mesebeli szörnyetegekkel népesítette be.*

Meg kell említeni *Wass Albert* A funtineli boszorkány című csodás háromrészes mesefolyamát is, ahol a számtalan bükkös ábrázolás között ezeket is olvashatjuk: *„Bükkfaszálasban haladt a nyáj előre, nagy, hatalmas fák alatt, melyeknek törzsét három ember se foghatná körül.”* Vagy: *„Halkan zizegett a bükkök vörösréz kupolája, és néha percegve lehullt egy levél. Mélyen bent a patakban még tejfehéren ült a kőd. És szerte az úverekben bőgtek a bikák, nyögtek, hördültek, beleordították vágyaikat az őszbe.”*

Legnagyobbinak tartott vadászírónk, *Széchenyi Zsigmond* elvétele nevezi meg az erdőtipust, amikor egyik-másik vadászát ismerteti, de az Ünnepnepok című remekében a Keleti-Kárpátokban a bükkfa szálast azért megemlíti.

A bükk a főszereplője annak a francia mesének is, ahol fávágó gyermekét csak akkor viheti el a banya, ha a bükk összes levele lehullik, de ez soha nem történik meg, hiszen mire az utolsó levél leesik, addigra a bükk éppen elkezd fakadni.

Talán ez a mese az, ami egyszerűségében is tökéletesen megragadja a lényegét: az európai népek számára a bükk örök, beírta magát neveinkbe, hiedelmeinkbe, meséinkbe, prózáinkba, megfestjük, megfőzzük, inséges időkben minden részét elfogyasztjuk, gyógyulást várunk tőle mind fizikailag, mind mentálisan, gyönyörködünk benne, a lelkünkben él. Mi kell ennél több!

A bükk valóban az erdő aranypalástot öltő királynője, tiszteljük és gyönyörködünk benne!